

CUPRINS

<i>Introducere</i>	7
Capitolul 1. Cultură sociologică și cunoaștere	11
1.1. Nevoia de cultură sociologică	11
1.2. Cunoaștere obiectivă și cultură sociologică	17
1.3. Despre condițiile cunoașterii	20
1.4. Analiza clasică a cunoașterii și cunoașterea științifică	23
1.5. Teorii ale întemeierii cunoașterii	25
1.6. Scurtă concluzie.....	34
Capitolul 2. Forme alterate ale cunoașterii sociologice	35
2.1. Condiționări sociale ale cunoașterii.....	35
2.2. Comunicarea de masă – repere fundamentale	39
2.3. Reprezentări sociale în comunicarea de masă	49
2.4. Comunicarea – actori organizaționali.....	67
Capitolul 3. Școala gustiană – proiect cultural național și proiect de cultură sociologică	71
3.1. Despre contextul apariției școlii de la București	73
3.2. Sistemul de gândire gustian.....	77
3.3. Oameni, instituții, valori și publicații în școala gustiană.....	88
3.4. Concluzie.....	99

Capitolul 4. Studiu privind stocul de informație sociologică și reprezentări ale sociologiei într-un domeniu profesional în care este utilizată informația sociologică	101
4.1. Operaționalizarea conceptelor și definirea variabilelor	101
4.2. Jurnaliștii și sociologia	131
4.3. Concluzii.....	173
Concluzii finale	175
Bibliografie.....	179
Anexe	187

CAPITOLUL 1

CULTURĂ SOCIOLOGICĂ ȘI CUNOAȘTERE

1.1. Nevoia de cultură sociologică

O primă problemă pe care ne-o punem atunci când începem un studiu despre un concept destul de des uzitat în discuții (în care este asumat ca având deja trasat un cadru definițional implicit și în funcție de care emitem judecăți, fie ele constatative sau evaluative) ar fi: cât de legitimă este o astfel de discuție, care ar fi acele temeuri care ne-ar îndreptăți să o considerăm drept valabilă? Multe domenii de studiu care se revendică a fi științifice au încercat să își definească, să își delimiteze un spațiu propriu, să își formuleze un set de parametri constitutivi ai diferenței specifice față de celelalte domenii științifice prin obiectul de studiu, aparatul conceptual și metode proprii. Se vorbește, așadar, despre domenii științifice de sine stătătoare, dar și despre cultura aferentă domeniilor respective. Sunt deja consacrate în limbajul uzual conceptele „cultură juridică”, „cultură medicală”, „cultură economică” ș.a.m.d. Nu sunt în măsură să precizez cât de bine fundamentate teoretic sunt aceste concepte, însă nu pot să nu țin seama de faptul că aceste concepte există, dar și de faptul că, în ciuda tinereții sale la nivel istoric, domeniul de studiu al sociologiei a reușit, în aproximativ un secol și jumătate de existență, să își extindă destul de mult aria de cuprindere teoretică și a inițiat numeroase demersuri de cercetare aplicată, menite să răspundă întrebărilor societăților, delimitându-și într-o oarecare măsură un spațiu al său. Ne putem pune astfel întrebarea: *de ce să*

nu vorbim și despre cultură sociologică? Aceste argumente, solide în esența lor, au însă nevoie de o fundamentare teoretică și metodologică detaliată. Practic, acest fapt ne oferă un temelie solid pentru întreprinderea unui demers de susținere, de oferire sociologiei a încă unui punct de sprijin.

O altă problemă pe care ne-am pune-o ar fi legată de punctul de pornire al unei astfel de discuții și am încerca să ne gândim la o definiție de lucru, provizorie, dar acceptabilă din punctul de vedere al acoperirii și acurateții spațiului conceptual. Nu vom intra acum într-o dezbatere foarte largă a conceptului „cultură”, ci ne vom rezuma doar la ceea ce poate servi scopurilor noastre. Studiind o gamă largă de abordări am constatat că cele mai multe dintre ele fac trimitere la o totalitate de simboluri, reprezentări, dar, mai ales, valori și cunoștințe determinate ce caracterizează o colectivitate umană. În consecință, se vorbește de categorii ce conferă identitate. Această identitate conferă însă similarități și distinctivitate nu doar grupurilor de oameni, ci și domeniilor științifice de studiu. Facem un pas mai departe către identificarea atributelor specifice a ceea ce vom numi „cultură sociologică”. Aruncând o privire globală asupra proceselor și fenomenelor pe care sociologia le studiază (mobilitate, stratificare, acțiune, comunicare ș.a.m.d.), vom constata că ele se găsesc cât se poate de direct, într-o formă sau alta, în viața fiecărui membru al societății și fiecare dintre aceștia se raportează în varii forme la aceste elemente ale vieții sociale. Punându-și problema valențelor practice ale sociologiei, Giddens ia în calcul acele valențe practice pe care aceasta le are în demersul de conștientizare a diferențelor culturale, în aprofundarea cunoașterii de sine, în sfera evaluării impactului inițiativelor politice, menționând aici numeroase domenii în care informația sociologică este utilă specialiștilor respectivelor domenii: consultanți industriali, urbaniști, lucrători sociali, manageri de personal, jurnaliști, mediul de afaceri și medicina (Giddens A., 2010, pp. 24-25). Această răspândire și paletă largă de aplicabilitate deschide mult domeniul sociologiei, astfel că sociologii au o aparentă dificultate în a pretinde, asemenea fizicienilor sau chimiștilor, că dețin monopolul domeniului lor, în sensul enunțat de Bauman (2008), acela că „obiectul sociologiei este deja întipărit în viața noastră cotidiană”. În același context, sociologia și sociologii sunt nevoiți să se preocupe mai mult decât alte științe/alți cercetători de relația specială cu ceea ce numim generic

„cunoaștere comună”. Diferențele fundamentale pe care le sintetizează același Bauman (Bauman Z., May T., 2008, pp. 18-21) între cele două entități, sunt următoarele:

- efortul pe care îl face sociologia de a se subordona pe sine însăși regulilor riguroase ale discursului responsabil, acesta asigurând prin metoda care a condus la anumite concluzii valoarea de adevăr și temeinicia demersului cunoașterii sau măcar al deschiderii necondiționate către aceste deziderate;
- urmărirea unei perspective cât mai largi, care reunește și compară „experiențele extrase dintr-o multitudine de lumi personale”, aceasta reprezentând o schimbare radicală nu doar cantitativă, ci și în calitatea și utilizarea cunoașterii;
- o modalitate diferită de a concepe realitatea umană, în sensul situării sociologiei în opoziție față de caracterul particular al concepțiilor despre lume ce par să poată vorbi fără probleme în numele unei stări generale de lucruri, precum și punerea la îndoială a modurilor de înțelegere „care pot fi pur și simplu separate de schimbările istorice sau de domeniul social din care au apărut”;
- înclinația sociologilor către curiozitate și, în acest context, punerea la îndoială a propriilor precepte și efortul de a proceda la verificarea, autoconfirmarea în practică. Sociologia evită familiarul, considerat autoexplicativ, sociologii nefiind mulțumiți cu ideea că „așa stau lucrurile” și vor face întotdeauna un efort suplimentar de cunoaștere.

Deschiderea sociologiei și fluiditatea granițelor au și avantajul de a crește numărul celor interesați, a potențialilor subiecți cunoscători, subiecți care pot exersa în sensul structurării cunoștințelor și experiențelor proprii în tablouri coerente, sistematizate și corect fundamentate, care vor putea face diagnoze valide și vor fi capabili de a lua decizii adecvate. Aici intervine rolul culturii sociologice pe care am putea-o defini într-o primă fază drept *un ansamblu coerent și sistematizat de cunoștințe-reper aparținând domeniului sociologiei în funcție de care un subiect cunoscător sau altul se poate pronunța în mod temeinic într-o chestiune care ține de sfera socialului*. Cultura sociologică are nu doar un caracter cantitativ, care se raportează doar la volumul cunoștințelor ce țin de sfera sociologiei, ci

și unul calitativ-sintetic de adevăr, întemeiere și organizare a informației sociologice, de suport al înțelegerii generice a problematicii. Pe scurt, vom spune că un om posedă cultură sociologică nu doar atunci când deține un volum mare de informații de specialitate, ci și atunci când posedă o cantitate semnificativă de informație adevărată, întemeiată, bine structurată (așezată în „rafturi”) și cu care poate opera în mod coerent. Ca atare, problema culturii sociologice este deopotrivă a sociologiei ca domeniu de studiu științific (ce anume din sociologie reprezintă un reper semnificativ), dar și a publicului cunoscător (felul în care acesta își formează respectiva cultură sociologică).

Aici putem face conexiunea cu alte două concepte înrudite, însă distincte și complementare, cum sunt „gândirea sociologică” evocată de Bauman, și „imaginația sociologică” descrisă de C.W. Mills. În lucrarea cu același nume, Bauman nu își face un scop în sine din definirea analitică și aprofundarea conceptului, ci prin expunerea câtorva raționamente ilustrative legate de experiența cotidiană, însoțite de unele repere sintetice, trasează contururile a ceea ce reprezintă gândirea sociologică. Având ca preambul deosebirile față de simțul comun, *a gândi sociologic înseamnă a gândi „disciplinat”, în sensul de „a ști să încadrăm problemele”, astfel încât să obținem soluții mai durabile în privința „felului în care ne împăcăm cu ceilalți și implicațiilor acestui fapt asupra persoanei noastre, precum și rolul pe care îl joacă în viața noastră condițiile și relațiile sociale în general”* (Bauman Z., May T., 2008, p. 234). Adresându-se tuturor celor care își doresc, într-un fel sau altul, să înțeleagă rigorile felului corect în care pot înțelege realitățile vieții sociale, gândirea sociologică astfel definită asumă implicit ideea conform căreia *comunitatea științifică nu este un club privat* și că, în principiu (în sensul cel mai bun și mai general al cuvintelor), investigația sociologică științifică poate fi întreprinsă de către oricine. Într-un sens ceva mai restrâns și sintetic, această investigație presupune receptivitate la date, priceperea de a raționa și dorința de cunoaștere a adevărului obiectiv.

La fel de deschis este, în aparență, și Mills (Mills C.W., 1975, pp. 33-46, 199-202) atunci când vorbește despre *imaginația sociologică*. El consideră că „într-o epocă a acțiunii, capacitatea de asimilare și selecție a informației are de suferit”. Ceea ce lipsește este acea *calitate spirituală*

care îl poate ajuta pe individ să tragă foloase din informație. Însă, pe parcurs, aprofundând conceptul, el restrânge oarecum posibilitatea apariției unei astfel de „calități intelectuale ce pare să dea speranțe nelimitate procesului de comprehensiune a realității umane intime în legătură cu realitățile sociale mai largi”. În continuare, autorul se adresează în mod deosebit cercetătorului în științele sociale. Astfel, problema imaginației sociologice devine problema sociologiei. Sociologul ar trebui să evite modalitățile rigide pe care super-teoria și, deopotrivă, empirismul abstract le promovează și să încerce o abordare flexibilă a obiectului sociologiei, adică „a diversității umane care cuprinde toate universurile sociale în care au trăit, trăiesc și ar putea trăi oamenii”. Și Mills, asemenea lui Bauman, constată *fluiditatea* crescândă a liniilor de graniță, adică trecerea cu tot mai mare ușurință a conceptelor dintr-o disciplină în alta, clasificări care sunt uneori de o „simplitate înșelătoare, dar care continuă să fie comode”. În acest context, el afirmă că specializarea există și va exista întotdeauna, dar „ea nu trebuie să se facă în funcție de disciplinele constituite, mai mult sau mai puțin accidental, așa cum le cunoaștem”, ci „tocmai pe liniamentele problemelor a căror soluție necesită un aparat intelectual care, tradițional, aparține acestor discipline diferite” (*idem*, p. 209). Ca atare, specializarea propusă de Mills se referă la un exercițiu al flexibilității intelectuale și la sensibilitatea în privința sesizării legăturilor care se pot face între datele empirice (care doar prin ele însele nu pot servi unui scop valid cercetării în zona socio-umanului) și conceptele care, din foarte multă preocupare pentru armonia internă a teoriei, pierd legătura cu concretul.

Așadar, conceptul *cultură sociologică* este profund legat de cele două menționate mai sus, fără însă a li se suprapune. Nu ne găsim în acest punct al argumentării în postura de a identifica în ce măsură unul îl precede pe celălalt, în ce măsură unul îl include pe celălalt etc. Ca simplă presupunere ce merită o aprofundare ulterioară, consider că între cele trei ar exista nu o relație simplă, liniară, ci una mult mai profundă și mai ramificată. Însă, cu siguranță, ele au o origine comună, iar aceasta este *cunoașterea*. Toate fac, într-un fel sau altul, trimitere la cunoaștere, un concept utilizat intens deopotrivă în sociologie și în epistemologie. În sociologie, Lazăr Vlăsceanu (Vlăsceanu L., 2007, p. 35) sintetizează destul de curajos principiile primei mari paradigme sociologice care au marcat tranziția de la

societatea tradițională la societatea modernă și care au fost îmbrățișate de către Durkheim, Weber sau Marx:

- cunoașterea sociologică este *similară* cu cea din științele naturii și diferită de cunoașterea comună, de prejudecăți, de religie, de ideologie sau de superstiții;
- cunoașterea sociologică *trebuie să fie rațională* și să contribuie la instituirea raționalității sociale sau a formelor raționale de organizare socială;
- cunoașterea sociologică este *holistică* și progresează prin cumulatitate;
- teoria sociologică este *universală și obiectivă*, descoperă „legi” și identifică direcții viitoare ale dezvoltării (și devenirii) sociale.

Am considerat aceste iterații drept „curajoase”, întrucât ele intră cumva în contradicție cu unele argumentații aduse în teoria cunoașterii. Voi reveni însă asupra acestor aspecte.

Mai mult decât atât, într-o lume în care sociologii constată că era contemporană consacră un nou tip de societate – societatea cunoașterii – sociologia nu poate fi decât una a cunoașterii, nu în sensul considerării unui singur domeniu de studiu al sociologiei (acela al studierii condițiilor sociale ale cunoașterii), ci în sensul considerării în sociologie a mai multor variante teoretice pe care teoria cunoașterii le pune la dispoziție, referitoare în mod deosebit la demersul întemeierii enunțurilor. Dacă ar fi să utilizăm un exemplu din fizică, am putea spune că în problematica cunoașterii, distincția dintre sociologie și epistemologie ar fi echivalentă într-o oarecare măsură cu relația dintre teoria generală a relativității și teoria mecanicii cuantice, în sensul în care sociologia se raportează la macro-universul condițiilor sociale ale cunoașterii, în vreme ce epistemologia se ocupă de micro-universul chestiunilor legate de adevăr, întemeiere, surse ale cunoașterii. Așadar, pentru a putea afirma într-o manieră valabilă că ne ocupăm de cultura sociologică, avem nevoie să intrăm într-o primă fază pe tărâmul epistemologiei și a încerca să aprofundăm legăturile și felul în care se oglindesc anumite concepte fundamentale ale acesteia și, mai ales, să studiem câteva dintre teoriile epistemologice care au fost mai puțin luate în seamă de către sociologi. În faza imediat următoare, ne vom opri și asupra principalelor teorii din sociologia cunoașterii.

O ultimă precizare în acest sens se cuvine a fi făcută: cunoașterea poate avea sensuri, accepțiuni, teoretizări mai largi sau mai restrânse, iar cultura sociologică, în acord cu definiția de lucru enunțată anterior, trebuie să întrunească printre alte cerințe și pe cele ale adevărului și întemeierii pe care le presupune cunoașterea. Acest fapt nu înseamnă că îndeplinirea acestor cerințe (prin natura ideii de cerință – constrângătoare/restrictivă) va îngreuna construcția și validarea unei definiții a culturii sociologice. Între cultura sociologică și cunoaștere există o relație de tip parte–întreg, iar însușirile întregului sunt cel puțin la fel de greu de definit, întrucât e nevoie să acopere o arie conceptuală mult mai cuprinzătoare. Ca atare, dificultatea în îndeplinirea cerințelor pe care le-am formulat în privința sociologiei și culturii sociologice, inclusiv în privința valorii de adevăr și întemeiere, nu va fi atât de mare ca aceea referitoare la cunoaștere, în general.

1.2. Cunoaștere obiectivă. Cultură sociologică

Intrând în problematica cunoașterii, vom încerca să extragem din discuția despre cunoaștere acele repere care au semnificații și impact asupra conceptului de cultură sociologică. Unul dintre cele mai proeminente va fi sublinierea contribuțiilor posibile pe care le aduc și alte curente, nu doar curentul externalist promovat de Alvin Goldman, foarte des invocat atunci când vine vorba de felul în care este înțeleasă, asimilată și deopotrivă studiată cunoașterea în științele socio-umane. Fără îndoială, contribuțiile sale sunt extrem de importante și le voi menționa și eu, însă voi mai aminti și alte abordări care pot avea propria lor contribuție în aprofundarea temei propuse.

Principala provocare în acest demers este, pe de o parte, de a extrage acele idei semnificative pentru scopurile propuse fără a pierde conținuturi relevante, iar pe de altă parte de a evita truismul conform căruia *dacă totul este esențial, atunci nimic nu mai este esențial*. Din vastitatea problemelor generale ale cunoașterii, ne vom opri la cele referitoare la diferențele de abordare, la nivelul de generalitate sau restrictivitate, sursele și întemeierea care se leagă intim de studiul volumului și structurii informației în sociologie, legături pe care le vom sublinia acolo unde va fi cazul. Ne

interesează diferențele de accepțiune și abordare, întrucât aplicăm conceptul cunoașterii într-un domeniu științific – sociologia – și suntem preocupați în mod specific de ceea ce reprezintă cunoașterea obiectivă, explicită și nu de alte tipuri de cunoaștere. Ne interesează restrictivitatea impusă de conceptul cunoașterii obiective, întrucât suntem interesați să înțelegem în ce măsură comunicabilitatea și testabilitatea datelor și informațiilor sunt utile culturii sociologice. Nu în ultimul rând, cea mai interesantă temă este aceea a întemeierii cunoașterii, conectată fiind cu felul în care sociologia își consideră și își validează datele și conceptele cu care operează.

Keith Lehrer își începe una dintre lucrările sale cu afirmația: „Toată lumea este de acord în privința cunoașterii că este un demers valoros, însă acordul în privința cunoașterii se oprește aici” (Lehrer, K., 1990, p. 1). O primă distincție ar consta în modul diferit în care un epistemolog și un metafizician își pun problema. Dacă cel din urmă se întreabă *ce este real?*, felul în care cel dintâi își pune problema *ce știm?*, servește mai bine scopului nostru. Paul K. Moser enumeră nu mai puțin de douăsprezece răspunsuri posibile, curente ce se străduie să fie cât mai acoperitoare în argumentația lor, însă în mod distinct unul de celălalt.

Mergem mai departe și încercăm să precizăm câteva dintre sensurile conceptului cunoașterii, care are aceeași soartă cu celelalte concepte ale *gândirii comune* pe care oamenii le utilizează satisfăcător în diverse împrejurări, dar pe care sunt slab sau deloc capabili să le determine. Într-o ordonare sintetică, graduală, Lehrer distinge între „a ști” în sensul unei forme speciale de competență, „a ști” în sensul de a lua la cunoștință sau a fi încunoștințat de ceva sau cineva (*to be acquainted with something or someone*) și „a ști” în sensul recunoașterii a ceva ca informație (*to recognize something as information*) (Lehrer K., 1990, p. 3). Într-o manieră mai nuanțată, Mircea Flonta distinge între cunoaștere *tacită* și cunoaștere *explicită*, între cunoaștere *nemijlocită* și cunoaștere *mijlocită* și între cunoaștere *a priori* și cunoaștere *a posteriori*. Cunoașterea tacită este cunoașterea lui *a ști cum* (*knowing how*), se referă la anumite priceperi/competențe concrete și încorporează diferite performanțe ale oamenilor, fiind comunicabilă doar pe cale practică, fără ca oamenii respectivi să formuleze reguli și principii generale referitoare la condițiile realizării acelor performanțe. Cunoașterea explicită, cunoașterea lui *a ști că* (*knowing that*) este cuprinsă